

Р. О. Гаврік,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри цивільного права та процесу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)

УДК 347.91/95 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОННОЇ СИЛИ СУДОВИХ РІШЕНЬ ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ УКРАЇНИ З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ, УХВАЛЕНИХ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Здійснено дослідження змісту та правових наслідків набрання законної сили судовими рішеннями Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, ухваленими у цивільних справах. Також досліджено її юридичні властивості, сформульовано зміст властивості виключності цих судових рішень.

Ключові слова: законна сила, рішення суду, касаційне оскарження, виключність.

Ухвалене рішення суду в цивільній справі після закінчення встановленого процесуального строку для його апеляційного або іншого оскарження з мотивів необґрунтованості рішення суду набирає законної сили, тобто стає стабільним, остаточно врегульовує правовідносини між учасниками судового розгляду, не підлягає зміні або запереченню з боку будь-яких суб'єктів, у тому числі суду, надалі може бути скасоване судом лише з мотивів його незаконності, а також у разі нововиявлених обставин або обставин, за яких можливий перегляд рішення Верховним Судом України.

Темі набрання законної сили судовими рішеннями у цивільних справах в Україні присвячена низка наукових публікацій, дисертацій та монографій таких учених, як І. В. Андронов, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. В. Дем'янова, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, Ю. В. Навроцька, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, О. М. Шиманович, М. Й. Штефан та інші.

У 2010 році до Цивільного процесуального кодексу України, у зв'язку із прийняттям Закону України "Про судоустрій та статус суддів" були внесені зміни, якими було запроваджено новий суд касаційної інстанції у цивільних справах — Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. На жаль, особливості набрання законної сили судовими рішеннями (рішеннями та ухвалами), прийнятими цим судовим органом не отримали належного дослідження в теорії цивільного процесуального права України, навіть в останніх дисертаційних роботах з проблематики законної сили судових рішень.

Метою статті є визначення поняття законної сили судових рішень Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, її юридичних властивостей та правових наслідків, формулювання змісту властивості виключності цих судових рішень та випадків скасування судом касаційної інстанції ухваленого ним рішення.

При цьому досліджуватиметься законна сила саме судових рішень Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ,

© Гришук В. К., 2013

ухвалених у формі рішення суду, а також заключних ухвал, постановлених цим судом.

Питання законної сили судових рішень у цивільних справах, ухвалених судом касаційної інстанції, врегульоване ст. 349 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), яка містить положення про те, що рішення й ухвала суду касаційної інстанції набирають законної сили з моменту їх оголошення.

Рішення та ухвали, постановлені судом касаційної інстанції, істотно не відрізняються за своїми властивостями і критерієм наявності або відсутності законної сили від рішень та ухвал судів апеляційної інстанції.

У юридичній доктрині рішення суду, що ухвалене судом апеляційної інстанції, розглядається як результат повторного розгляду та вирішення справи по суті на основі зібраних та поданих під час апеляційного провадження доказів з метою перевірки обґрунтованості та законності рішень суду першої інстанції [1, с. 49; 2, с. 8].

При цьому така перевірка є юридично-фактичною [3], тобто суд апеляційної інстанції здійснює перевірку рішення суду як щодо його обґрунтованості, тобто відповідності фактичним обставинам справи [4, с. 572], так і щодо його законності, тобто відповідності його нормам матеріального та процесуального права [4, с. 572]. Фактична перевірка обмежена вимогами, зазначеними в апеляційній скарзі, юридична — не обмежена цими вимогами.

Перевірка, що проводиться при касаційному перегляді судового рішення, ухваленого судом першої або апеляційної інстанції у цивільній справі, є остаточною їх перевіркою з метою забезпечення правильного застосування судами норм матеріального та процесуального права [4, с. 592]. Така перевірка є юридичною, тобто здійснюється лише з мотивів відповідності судового рішення нормам матеріального та процесуального права. Це викликано як суттю самого касаційного оскарження (воно не є переглядом рішення по суті), так і тим, що судові рішення судів першої або апеляційної інстанції, що оскаржують ся, вже набрали законної сили та набули властивості неспростовності. Тому суд касаційної інстанції зв'язаний створеним законною силою правовим режимом неможливості перегляду рішення по суті, оскільки вичерпна відповідь на кожен заявлений в суді першої або апеляційної інстанції вимогу позивача вже дана і є остаточною. Суд повинен перевірити лише, чи правильно було застосовано норму матеріального права до правовідносин, що стосуються позовних вимог, а також чи не були порушені норми процесуального права при розгляді судової справи та при ухваленні судового рішення.

Тому суть законної сили судового рішення, ухваленого Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ дещо відрізняється від законної сили рішення, ухваленого судом апеляційної інстанції. Набрання законної сили цими рішеннями суду означає остаточноість відповіді на вимоги заявника, щодо яких було ухвалено рішення суду, що переглядалося.

Ст. 344 ЦПК України визначає підстави для ухвалення судом касаційної інстанції рішення або постановлення ухвали.

Набрання законної сили ухвалою суду касаційної інстанції, постановленою з підстав, передбачених ст. 344 ЦПК України, — це остаточноє визнання рішення суду першої та апеляційної інстанції (у разі відхилення касаційної скарги і залишення судових рішень без змін) законним рішенням, ухваленим судом першої інстанції, та незаконним рішенням, що ухвалене судом апеляційної інстанції (у зв'язку із цим, залишення в силі одного рішення і скасування іншого), або незаконним обох судових рішень (з інших підстав).

У двох останніх випадках незаконність судового рішення матиме наслідком його скасування, а отже, — і припинення його законної сили. З моменту скасування рішення суду першої або апеляційної інстанції відносини за цим рішенням стають знову неврегульованими. При цьому суд касаційної інстанції або визнає ці правовідносини такими, що не можуть бути врегульованими, і тому постановляє

ухвалу про закриття провадження у справі, або про залишення заяви без розгляду, або передає їх на врегулювання до суду першої або апеляційної інстанції у разі, якщо немає підстав вважати, що спір між сторонами не можна вирішити, але виявлена незаконність судового рішення першої або апеляційної інстанції не дозволяє прийти до однозначного рішення щодо вимог заявника по суті спору без повторного дослідження обставин справи судом першої або апеляційної інстанції з дотриманням норм процесуального права.

Суть законної сили судового рішення, ухваленого Вищим спеціалізованим судом України у формі рішення суду, ширше і співпадає із сутністю законної сили рішення суду першої або апеляційної інстанції, крім остаточності визнання незаконності оскаржуваного рішення повністю або частково; вона також включає в себе остаточність відповіді на вимоги заявника.

У той же час може виникнути питання, чи не суперечить остання теза попередньо висловленій про остаточність вирішення спору рішенням суду першої або апеляційної інстанції. Автор вважає, що протиріччя немає, оскільки суд касаційної інстанції в цьому випадку лише застосовує ту норму матеріального права, яка повинна бути застосована судом першої або апеляційної інстанції і через незастосування або неправильне застосування якої суд прийшов до неправильних висновків. Суд касаційної інстанції може не ставити під сумнів мотиви суду першої або апеляційної інстанції та їх остаточність (і може тільки змінити рішення, привівши висновки суду щодо вимог заявника у відповідність із нормами матеріального права, у разі якщо судова помилка привела до їх неправильності). Це можливо у випадку, коли застосування іншої норми матеріального права не вплине на висновки суду першої або апеляційної інстанції щодо задоволення вимог заявника або відмови у їх задоволенні.

У випадку, коли неправильне застосування норм матеріального права призвело і до неправильного мотивування висновків суду щодо суті спору, суд касаційної інстанції скасовує рішення суду першої або апеляційної інстанції, а отже, такі рішення втрачають законну силу і перестають бути остаточними. У такому випадку суд касаційної інстанції не зв'язаний висновками суду першої або апеляційної інстанції і сутність законної сили ухваленого ним судового рішення буде співпадати із сутністю законної сили судових рішень судів першої або апеляційної інстанції.

Можлива ситуація, коли при розгляді цивільної справи суд касаційної інстанції при застосуванні норм матеріального права змінить уже встановлені факти та обставини. Визнання таких фактів та обставин, а також подальше їх прийняття без доказування як преюдиційних буде додатковим проявом виключності таких рішень, а отже, — і остаточності.

Таким чином, у випадку повного або частково задоволення касаційної скарги, набрання судовим рішенням Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ виявлятиметься в остаточності визнання незаконності рішення суду першої або апеляційної інстанції, а у випадках, передбачених ст. 341 ЦПК України, — і в остаточності відповіді на вимоги заявника, у випадку, коли в судовому засіданні при розгляді справи судом було змінено вже встановлені факти та обставини, — визнання таких фактів у зміненій формі преюдиційними.

У зв'язку з тим, що рішення суду касаційної інстанції є результатом перевірки рішення суду першої або апеляційної інстанції, його проявом є не лише відповідь суду на вимогу заявника, заявлену до суду першої або апеляційної інстанції, а й відповідь на вимогу щодо необґрунтованості та незаконності рішення суду першої або апеляційної інстанції. Це означає, що законна сила і її правові наслідки, зокрема правова визначеність та здатність до реалізації, виявлятимуться в урегульованості відносин, пов'язаних із позовною вимогою, заявленою до суду першої інстанції, та відносин, пов'язаних із вимогою про необґрунтованість та незаконність рішення суду першої або апеляційної інстанції. При цьому права та обов'язки, що впливають із цих відносин, у тому числі відносин з приводу

незаконності рішення суду першої або апеляційної інстанції, стають остаточно визначеними після набрання рішенням суду касаційної інстанції законної сили. Факт законності або незаконності рішень суду першої та апеляційної інстанції також стає остаточно визначеним.

Рішення суду касаційної інстанції, якими змінено рішення суду першої або апеляційної інстанції або якими скасовано їх і ухвалене нове рішення, є виключними в частині неможливості пред'явлення позовів, тотожних за сторонами, предметом та підставами, визнаними судом касаційної інстанції. Виключність таких рішень виникає вже з моменту їх проголошення, у зв'язку з тим, що саме з цього моменту вони набирають законної сили.

Виключність інших рішень, ухвалених судом касаційної інстанції, зважаючи на те, що ними не вирішувалися питання по суті спору, означає лише неможливість пред'явлення нової касаційної скарги з мотивів незаконності рішень, що оскаржувалися.

Вичерпний перелік підстав для скасування судових рішень, ухвалених судами першої або апеляційної інстанції, визначено ст.ст. 338–341 ЦПК України.

Однак ЦПК України передбачає також випадки, коли судові рішення скасовує суд касаційної інстанції, у зв'язку із діями осіб, які беруть участь у справі. Такими діями є, наприклад, відмова позивача від позову або укладення між сторонами мирової угоди. За наслідками таких дій суд касаційної інстанції постановляє судову ухвалу, якою скасовує відповідне рішення суду та закриває провадження у справі.

Виникає питання: чи не суперечить скасування рішення суду за такою підставою принципу правової визначеності, зважаючи на те, що при перегляді рішення суду судом касаційної інстанції рішення суду вже набрало законної сили і відповідно вже є обов'язковим як акт правосуддя та остаточною?

Вважаємо, що ця обставина не суперечить принципу правової визначеності із зазначених нижче підстав.

Ч. 2 ст. 223 ЦПК України встановлює, що, у зв'язку із набранням рішенням суду законної сили, сторони та треті особи, що заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, не мають права заявляти в суді ту ж саму позовну вимогу з тих самих підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти та обставини.

Подаючи заяву про відмову від позову, позивач не оскаржує встановлені судом факти та правовідносини, він лише здійснює своє процесуальне право на відмову від пред'явленої в суд вимоги. Відмова від позову не означає визнання позивачем необґрунтованості своїх вимог до відповідача, інакше це суперечило б законній силі судового рішення, обґрунтованість якого (але не законність) презюмується до його скасування судом касаційної інстанції.

Відмова від позову лише означає, що позивач втратив інтерес до позитивного і взагалі до будь-якого вирішення своєї вимоги безвідносно до того, чи є вимоги позивача, а рішення, ухвалене щодо них, обґрунтованими чи ні.

Визнання укладеної між сторонами мирової угоди, якою сторонами здійснено самостійне врегулювання спору, не суперечить принципу правової визначеності та законній силі рішень, що їх переглядає суд касаційної інстанції на основі цих же міркувань. Сторони, укладаючи мирову угоду, не визнають обґрунтованість або необґрунтованість своїх вимог або заперечень, а досягають компромісу, взаємно поступаючись у своїх вимогах та запереченнях. Відповідно до ст. 175 ЦПК України суд при визнанні мирової угоди за клопотанням однієї із сторін лише перевіряє, чи не обмежений представник сторони, який висловив намір вчинити ці дії, у повноваженнях на їх вчинення, а також чи не порушує мирова угода прав та інтересів інших осіб. Перевірку інших обставин, пов'язаних із мировою угодою, суд не здійснює, через що у випадку визнання мирової угоди та постановлення ухвали про це суд скасовує рішення суду першої або апеляційної інстанції, яке

може бути законним та обґрунтованим, однак в умовах, у яких укладалася мирова угода, воно не влаштовує обидві сторони. У такому випадку порушення правової визначеності не буде, оскільки сторони самі дійшли згоди щодо зміни свого правового статусу без огляду на визнання законним та обґрунтованим рішення суду першої або апеляційної інстанції.

У будь-якому випадку судові ухвали про закриття провадження у справі у зв'язку із відмовою позивача від позову або визнанням мирової угоди зумовлюють неможливість пред'явлення позову, тотожного тому, щодо якого постановлено ухвалу. Позов вважається таким, що вже вирішений, оскільки позивач своєю відмовою від позову або укладенням із відповідачем мирової угоди відмовився від наданої йому можливості судового захисту свого права. Тому надалі презюмується відсутність спору між сторонами.

Інші підстави для скасування рішення або ухвали суду судом касаційної інстанції, який його ухвалив або постановив, передбачені ст. 348 ЦПК України.

Такими підставами є, зокрема, випадки, коли особа з поважних причин не змогла реалізувати здійснене нею право касаційного оскарження судового рішення: зокрема, коли касаційна скарга, подана цією особою в установлені строки касаційного оскарження, надійшла до суду після закінчення касаційного розгляду справи; або коли строки на подання касаційної скарги були поновлені або продовжені, але особа, яка подала касаційну скаргу, не була присутня з поважних причин під час розгляду справи. Ці підстави є винятковими, в обох випадках право касаційного оскарження судового рішення особою було здійснене в установлені строки, однак особа не змогла реалізувати здійснене нею право в повному обсязі з причин пізнього надходження касаційної скарги або причин, що унеможливили її участь у судовому засіданні.

Саме тому в ст. 348 ЦПК України було передбачено винятки із незмінності рішення або ухвали суду касаційної інстанції. Ці винятки самі по собі зумовлюють лише перегляд рішення суду першої або апеляційної інстанції, а скасування рішення суду касаційної інстанції здійснюється лише у випадку, якщо обставини, з'ясовані під час повторного касаційного перегляду, свідчатимуть про необґрунтованість рішення, ухваленого судом касаційної інстанції. У такому випадку законну силу втрачає рішення суду касаційної інстанції, а замість нього суд касаційної інстанції ухвалює нове рішення.

На основі проведеного дослідження приходимо до таких висновків:

1. Набрання законної сили рішенням суду касаційної інстанції — це остаточне визнання рішення суду, ухваленого судом першої або апеляційної інстанції незаконним повністю або частково, остаточність відповіді на вимоги заявника, пред'явлені до суду першої інстанції (з урахуванням змін та доповнень, висловлених під час розгляду справи в суді першої, апеляційної та касаційної інстанції).

2. Набрання законної сили ухвалою суду касаційної інстанції, постановленою з підстав, передбачених ст. 344 ЦПК України, — це остаточне визнання рішення суду першої та апеляційної інстанції, законним рішенням, ухваленим судом першої інстанції, та незаконним рішенням, що ухвалене судом апеляційної інстанції, або незаконним обох судових рішень.

3. Суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про закриття провадження або про залишення заяви без розгляду (в справі у випадку, коли спір між сторонами визнається таким, що не може бути врегульованим судом), або передає спір на врегулювання до суду першої або апеляційної інстанції у разі, якщо немає підстав вважати, що спір між сторонами не можна вирішити, але виявлена незаконність судового рішення першої або апеляційної інстанції не дозволяє прийти до однозначного рішення щодо вимог заявника по суті спору без повторного дослідження обставин справи судом першої або апеляційної інстанції з дотриманням норм процесуального права.

4. Рішення суду касаційної інстанції, якими змінено рішення суду першої або апеляційної інстанції або якими скасовано їх і ухвалено нове рішення, є виключними в частині неможливості пред'явлення позовів, тотожних за сторонами, предметом та підставами, визнаними судом касаційної інстанції. Виключність таких рішень виникає вже з моменту їх проголошення, у зв'язку з тим, що саме з цього моменту вони набувають законної сили. Виключність інших судових рішень суду касаційної інстанції — це неможливість касаційного оскарження рішення суду першої або апеляційної інстанції з мотивів їх незаконності.

Список використаних джерел:

1. Грязева, В. В. Апелляция в арбитражном процессе [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Грязева Валентина Владимировна. — М., 2005. — 197 л.
2. Караваева, Е. В. Вопросы апелляционного производства в гражданском процессе [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Караваева Елена Владимировна. — Саратов, 2005. — 190 л.
3. Борисова, Е. А. Теоретические проблемы проверки судебных актов в российском гражданском, арбитражном процессах [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / Борисова Елена Александровна. — М., 2005. — 376 л.
4. Проблемы науки гражданского процессуального права [Текст] / [В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова] ; под ред. В. В. Комарова. — Х. : Право, 2002. — 440 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (протокол № 13 від 14 січня 2013 року)*

Надійшла до редакції 28.01.2013

Гаврик Р. А. Особенности законной силы судебных постановлений Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел, принятых по гражданским делам

Исследовано содержание и правовые последствия вступления в законную силу судебных постановлений Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел, принятых по гражданским делам. Также исследованы ее юридические свойства, сформулировано содержание свойства исключительности этих судебных решений.

Ключевые слова: законная сила, решение суда, кассационное обжалование, исключительность.

Gavrik, R. O. Features of the Legal Validity of Judgments, Adopted in Civil Cases by the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases

The research of contents and legal consequences of the legal validity of judgments, adopted in civil cases by the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases has been accomplished in this scientific article. There was researched legal properties and legal consequences of the legal validity of this judgments, there was formulated the content of exclusivity of these judgments.

Keywords: the legal validity, judgment, cassation, exclusiveness.

